Ellen Hagen

CARL BERNHARD WADSTRÖM

Landshövdingskan Ellen Hagen fäster här uppmärksamheten på en hittills förbisedd resejournal av stort tekniskt-historiskt intresse.

»Att förskaffa det som av värde är för fosterlandet, det är som att arbeta för eget hem. Att bättra dess egna tillgångar är att öka kraven på utbyte.» Dessa av Carl Bernhard Wadström under en forskningsresa nedskrivna ord kunna sättas som motto för hela hans livsgärning. Denne märklige man, som stod mycket nära två av de mest framskjutna gestalterna inom vår bergshantering under 1700-talets senare hälft, nämligen Sven Rinman och Daniel Tilas, har under en stor del av sin levnad fört omsorgsfulla dagböcker och gjort anteckningar under sina vidsträckta resor samt även samlat brev från samtidiga metallurger och järnhanteringsmän, allt av betydande tekniskt-historiskt intresse. Om hans äventyrliga färd på statens uppdrag år 1774 för att från Solingen införskaffa smideskunnigt folk till Eskilstuna Fristad har närmare berättats i en uppsats i »Jorden Runt» 1940.

Om Wadströms liv må i korthet nämnas följande. Han var son till assessorn Carl Niklas Wadström och föddes den 17. april 1746. Han fick en synnerligen omsorgsfull uppfostran. »År 1762 qvitterade han den privata informationen och blev hos den för sin djuphet i matematiken namnkunnige Baron Palmqvist placerad, av vilken han under ett helt års tid erhöll den grundligaste undervisning.» Efter studier i Upsala och avlagd bergsexamen antogs han till ämnessven i Vetenskapsakademien samt auskultant i Bergskollegium, vars president Greve Lillienberg fattade intresse för honom och uppskattade hans kunskaper. Även Daniel Tilas omfattade honom med en faderlig omvårdnad, följde hans studier och uppmanade honom att föra lika noggranna och utförliga dagboksanteckningar, som han själv sedan många år gjort, gav honom både goda råd och värdefulla rekommendationer samt följde hans utveckling med aldrig svikande intresse. Han uppmuntrade Wadströms anlag för teckning och lät honom arbeta för de topografiska verk, han ägnade stor omsorg.

Efter åtskilliga uppdrag, bl. a. att bygga ett valsverk för koppar vid Avesta, ansågs Wadström såsom den lämpligaste och mest värd kostnaden att anställas som assistent åt Sven Rinman, som var god vän till familjen Wadström.

År 1770 gör Wadström ett flertal resor, bl. a. till järnbruken i Uppland, till Norrköping, Falun och andra platser. Den journal han då för är en diger volym i folio om 342 sidor, bunden i skinn samt prydligt skriven och försedd med en mängd delvis färglagda fritt ut-

förda teckningar av maskiner, »praktiska inventioner», arkitektur och landskapsvyer. I journalen, vars anteckningar dag för dag börja med en notis om väderleken, möta oss icke blott en rad av de kända namnen på bruk och fabriker utan även ett betydande antal namn på framstående män, med vilka Wadström kommit i beröring. De tekniska beskrivningarna från besöken ökas givetvis i värde i de fall de äro försedda med ritningar. Av det Wadström har tillfälle att studera kommer här att nämnas följande utan krav på fullständighet. I Norrköping studerar han tillverkningen av schablonartade spelkort och återger en arbetare i färd med att glätta kartongen. Det torde vara den enda samtida bilden av detta slag, som finnes bevarad. Likaledes i Norrköping beser han tillverkning av fingerborgar. En ritning av en maskin för polering av bösspipornas lopp är av betydande tekniskt historiskt värde.

Hans intresse och blick äro även inriktade på åkerbruksredskap, slädar m. m. och han gör ofta notiser om sådant samt utför en hel del avbildningar. Från Segerfors beskriver han framställning av silver och bly och förser skildringen med några små konstruktionsritningar.

Hos en brorsonson till Christopher Polhem — Anders Polheimer på Vilkesbacka utanför Falun — får han se en »Elektricitét Machine», med vilken åtskilliga experiment utföras, som han beskriver.

Under färden från bruk till bruk i Dannemora bergslag studerar han i synnerhet vallonsmidet samt den då nyuppförda masugnen vid Berkinge, den första i sitt slag med koniska bröst. Ett särskilt starkt intryck på honom göra besöken vid Dannemora gruva. Här ger han sig också tid till att måla en akvarell över Storrymningen med dess gruvtekniska anordningar. Denna bild är återgiven här. Av intresse är några ord om att vid Österby Bruk användes en gjutstålsmetod, men att processen är så hemlig att han icke får bese den.

Insprängda i resejournalen finnas också en del avskrifter av manuskript av Christopher Polhems hand rörande bl. a. uppfordringsverken för malmtunnor samt uppfordringsverk för Blankstöten vid Falu gruva. När vid ett tillfälle resan går genom Kolmården, studerar han och avbildar arbetsprocedurerna vid marmorverket. Vid Åtvidaberg finner han en borrbänk för borrning av pumpstockar, som avritas.

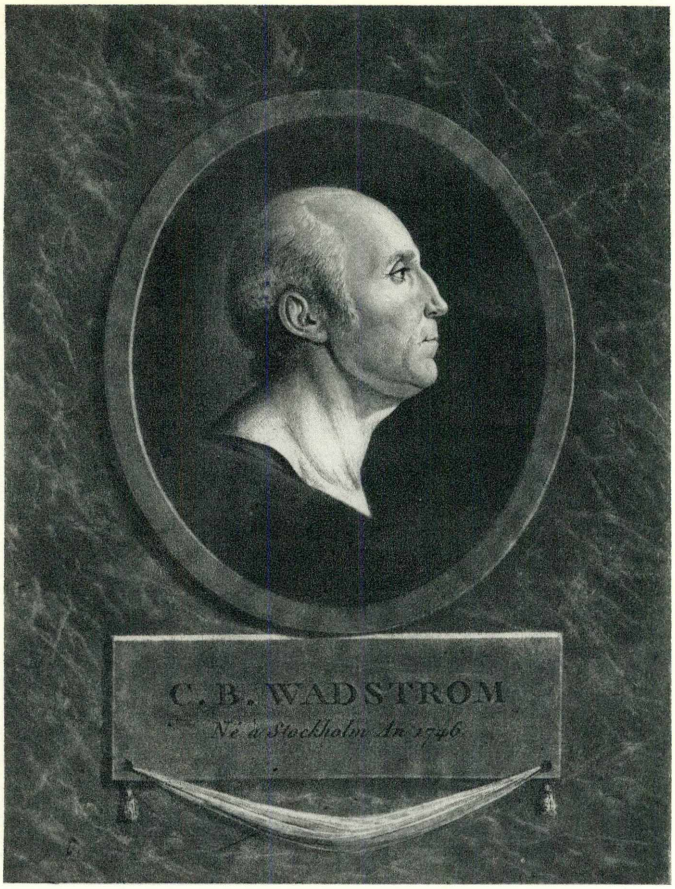
Även om varje resa i Sverige på den tiden var förenad med åtskilliga strapatser, torde Wadströms utländska resor ha varit betydligt mera äventyrliga. Detta gäller särskilt färden år 1774 till Solingen, då Wadström, försedd med två olika pass, hade att på lämpligt sätt

taga sig fram för att förmå smeder och slipare från Solingen att flytta över till Eskilstuna. Efter många äventyr och även en fängelsevistelse i Tyskland lyckades Wadström fullfölja sitt uppdrag så att en skara emigranter över gränsen till Holland kunde taga sig till Sverige, dit de anlände i april 1775. Wadströms hemmavarande vänner hade varit synnerligen oroliga för utgången av denna resa och efter återkomsten erhöll Wadström både belöningar och utmärkelser av olika slag, bl. a. Jernkontorets stora medalj i guld. Av Gustaf III erhöll han direktörsfullmakt med värdighet av ledamot av rikets Collegier.

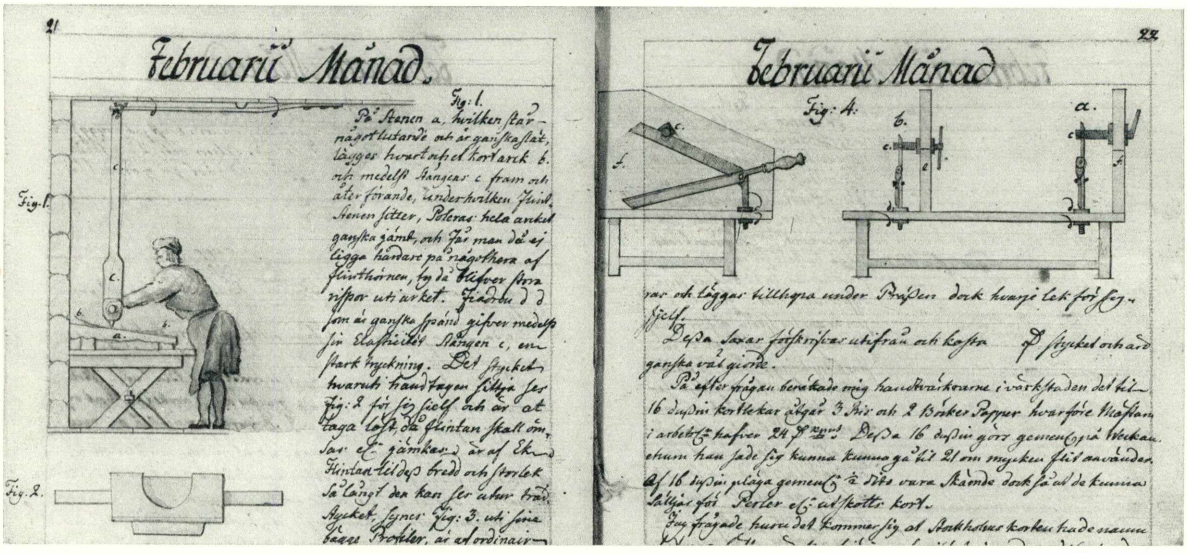
Efter ytterligare en lång utländsk resa anlade Wadström vid sin hemkomst en fabrik för tillverkning av kirurgiska instrument samt fick Kommerskollegii tillstånd att med ensamrätt under 15 år tillverka kard- och spinnmaskiner, som kunde bespara tjugu personers dagsverken och inneburo en betydlig förbättring av tidigare försök i den vägen.

Det uppdrag, som Wadström fick av Gustaf III, att jämte Professor Sparrman och artillerilöjtnanten och kemisten K. A. Arrhenius resa till Afrikas västkust för att där utse lämplig plats för svensk koloni, kom att skapa helt ny riktning åt hans liv och verksamhet. Vad han såg därute av slavhandelns grymheter lämnades honom icke någon ro, och han tog avsked från sina ämbetsplikter och avstod från fosterland, släkt, vänner, ämbete och vetenskaplig forskning för att helt ägna sig åt att utplåna den vanheder, som kristenheten och den vita rasen ådragit sig genom slavjakten och slavhandeln. I England, dit Wadström flyttade sin verksamhet, grundade han för att skaffa sig inkomster för sig och sin familj en linon-fabrik i Manchester, som snart sysselsatte över 100 arbetare. Vid krigsutbrottet med Frankrike uteblevo råvarorna och det lovande företaget gick om intet. I det stora verk, som Wadström utgav, »Essay on Colonization» — översatt till tyska men icke till svenska — visade han sig som en klok och vidsynt nationalekonom, som av mer än en författare på området fått erkännande, samtidigt som det konstaterats, huru långt före sin samtid han var.

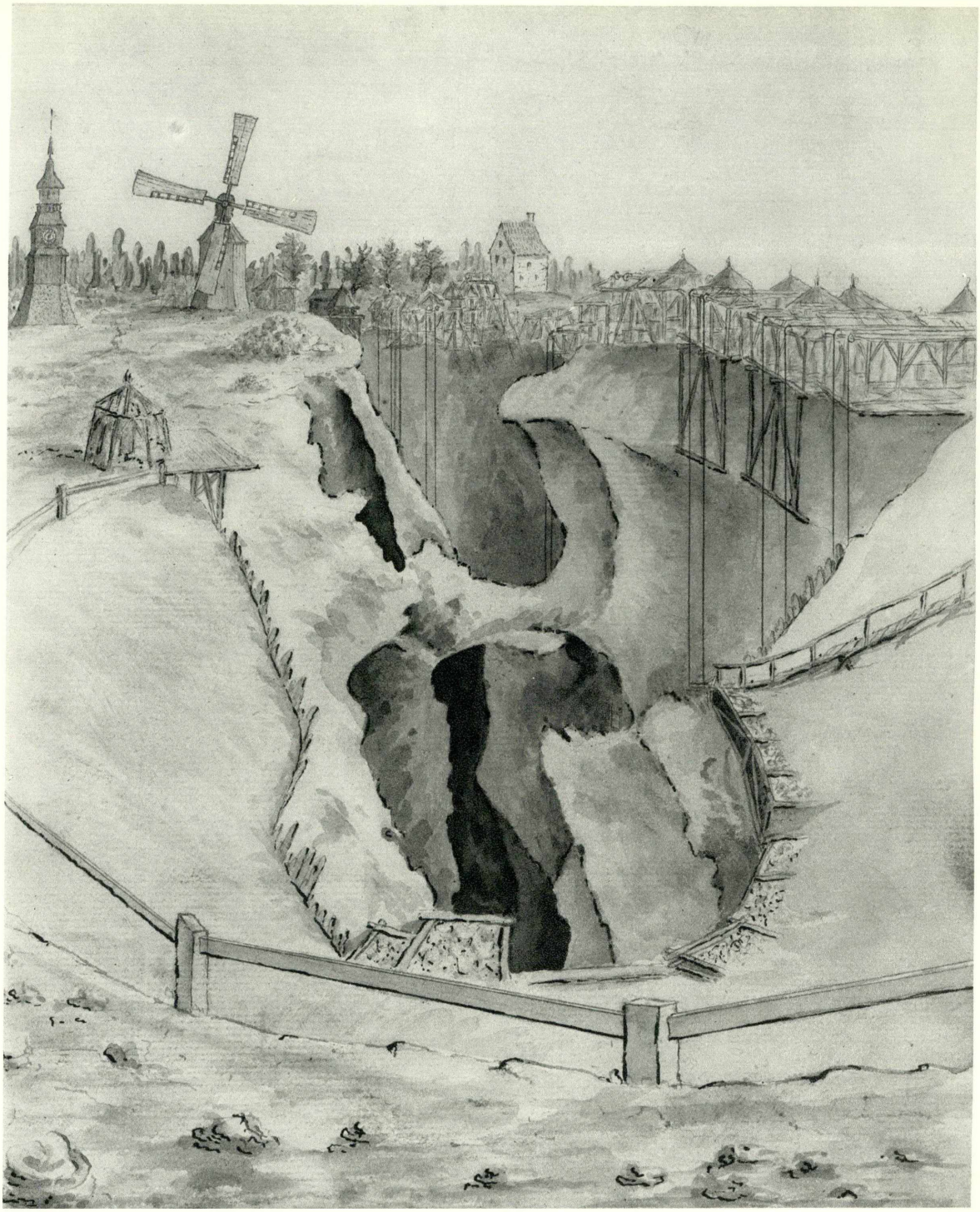
Kort före sin död i Paris 1799 hade han tagit initiativ till den första kongressen för kolonialfrågor, som någonsin ägt rum. Det har ofta sagts, att icke så få svenskar äro mer kända i utlandet än här hemma och detta är icke minst fallet bland teknici. Carl Bernhard Wadström är en av dessa män.

Carl Bernhard Wadström. Mezzotintogravyr utförd av gravören Roi i Paris 1798 och bekostad av Grosshandlare J. N. Lindahl i Norrköping. Tillhör Landshövdingskan E. Hagen, Stockholm.

Ett uppslag i C. B. Wadströms Resejournal 1770, febr. månad, med beskrivning i ord och bild av en spelkortsfabrik i Norrköping. Tillhör Norrköpings Stadsbibliotek.

Dannemora gruva den 14. maj 1770. Fr. v. klockstapeln, väderkonst till gruvpumparna, maskinhuset för Triewalds »eld- och luftmachin» samt malmuppfordringsverk med hästvandringar. — Akvarell av C. B. Wadström i hans Resejournal. Tillhör Norrköpings Stadsbibliotek. Originalets mått: höjd 23 cm , bredd 19 cm.